

مدل اسلامی مقابله با فساد و ارتقای رضایت‌مندی اجتماعی بر اساس آموزه‌های قرآنی و سیره

اهلیت (ع)

معصومه غریبی فر^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تدوین چارچوبی اسلامی برای مقابله با فساد و ارتقای رضایت‌مندی اجتماعی، به واکاوی مفاهیم بنیادین عدالت، شفافیت، و پاسخ‌گویی در گفتمان دینی پرداخته است. پرسش اصلی تحقیق آن است که چگونه می‌توان با تکیه بر آموزه‌های اسلامی، الگویی بومی و کارآمد برای کاهش فساد و افزایش رضایت عمومی ارائه داد. این مطالعه با روش کتابخانه‌ای و رویکرد توصیفی - تحلیلی انجام شده و داده‌ها از طریق فیش‌برداری گردآوری شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بازخوانی مفاهیم قرآنی و نبوی در حوزه حکمرانی، ظرفیت طراحی مدلی چهارسطحی را فراهم می‌سازد که شامل بنیان‌های معرفتی، تدابیر حقوقی، سازوکارهای اجتماعی، و الزامات اجرایی است. این مدل می‌تواند به‌عنوان بستری برای تقویت اعتماد عمومی و بهبود عملکرد نهادهای اداری در جوامع اسلامی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها:

فساد نهادی - رضایت‌مندی عمومی - حکمرانی اسلامی - عدالت دینی - شفافیت ساختاری

^۱ . شاغل به تحصیل سطح 4

تبیین مسئله

فساد به‌عنوان یک پدیده ساختاری و چندلایه، از دیرباز در جوامع بشری وجود داشته و همواره موجب اختلال در نظام‌های اداری، اقتصادی و سیاسی شده است. در قرون اخیر، با گسترش دولت‌های مدرن و پیچیده‌تر شدن سازوکارهای حکمرانی، اشکال نوینی از فساد پدید آمده که مقابله با آن نیازمند رویکردهای چندبُعدی و نظام‌مند است. در سطح جهانی، از دهه ۱۹۹۰ به‌بعد، نهادهایی چون بانک جهانی و سازمان شفافیت بین‌الملل، شاخص‌هایی برای سنجش فساد و سلامت اداری ارائه کرده‌اند که عمده‌تأ مبتنی بر سازوکارهای حقوقی و مدیریتی‌اند.

در ایران نیز، از سال ۱۳۸۰ به‌بعد، مطالعات متعددی در حوزه فساد اداری و رضایت‌مندی عمومی انجام شده است. بهشتی و نوروزی (۱۴۰۱) در مرور ۷۹ مقاله علمی - پژوهشی، نشان دادند که اغلب پژوهش‌ها بر عوامل اقتصادی و فرهنگی تمرکز داشته و دیدگاه ساختارگرایانه در تبیین علل فساد غالب بوده است. همچنین فیروزجائیان و محمودیان (۱۴۰۰) در تحلیل ۲۹ پژوهش منتخب، تأکید کردند که تنها ۷٪ از مطالعات به علل اجتماعی فساد پرداخته‌اند و خلأ جدی در بهره‌گیری از مبانی دینی و اسلامی در طراحی مدل‌های مقابله با فساد وجود دارد. ابوالحسنی (۱۳۸۶) نیز در بررسی دیدگاه متفکران مسلمان، فساد سیاسی را انحراف از عدالت و امانت‌داری دانسته و بر نقش نظارت مردمی در سنت اسلامی تأکید کرده است.

با وجود این تلاش‌ها، همچنان شکاف قابل توجهی میان سیاست‌های ضد فساد و رضایت‌مندی عمومی در ایران مشاهده می‌شود. از یک‌سو، قوانین متعددی مانند «قانون ارتقاء سلامت نظام اداری» (۱۳۹۰) و «قانون دسترسی

آزاد به اطلاعات» (۱۳۸۸) تصویب شده‌اند، اما از سوی دیگر، رضایت شهروندان از عملکرد نهادهای حکومتی در زمینه عدالت، شفافیت و پاسخ‌گویی، در سطح مطلوب قرار ندارد.

در این پژوهش، متغیر وابسته «رضایت‌مندی اجتماعی» تعریف می‌شود به‌عنوان: «سطح ادراک و احساس مثبت شهروندان نسبت به عملکرد نهادهای حکومتی در تأمین عدالت، امنیت و رفاه عمومی». متغیرهای مستقل شامل: سازوکارهای دینی، حقوقی، اجتماعی و اجرایی در مبارزه با فساد هستند. متغیرهای مداخله‌گر نیز شامل: فرهنگ عمومی، سطح سواد رسانه‌ای، و میزان مشارکت مدنی‌اند.

با توجه به خلأ مطالعاتی در تلفیق آموزه‌های قرآنی و سنت نبوی با مدل‌های اجرایی مقابله با فساد، پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این نیاز است .

سؤال اصلی تحقیق آن است که: «چه مؤلفه‌ها و سازوکارهایی در آموزه‌های اسلامی قابلیت ارائه مدلی جامع و بومی برای مبارزه با فساد و ارتقای رضایت‌مندی اجتماعی را دارا هستند؟»

اهمیت و ضرورت تحقیق

فساد اداری و اقتصادی، یکی از بحران‌های نهادینه‌شده در بسیاری از جوامع معاصر است که نه تنها کارآمدی ساختارهای حکومتی را تهدید می‌کند، بلکه موجب فروپاشی اعتماد عمومی، تضعیف سرمایه اجتماعی، و گسترش نارضایتی شهروندان می‌گردد. در ایران، روند شاخص ادراک فساد طی ۱۲ سال گذشته به‌طور مستمر نزولی بوده است؛ به‌طوری‌که امتیاز کشور از ۲۸ در سال ۲۰۱۲ به ۲۳ در سال ۲۰۲۴ کاهش یافته و رتبه ایران در سال اخیر به ۱۵۱ از میان ۱۸۰ کشور رسیده است. این افت، نشان‌دهنده افزایش نگرانی‌های عمومی نسبت به ناکارآمدی نهادهای نظارتی، عدم شفافیت مالی، و گسترش سوءاستفاده از قدرت در بخش‌های دولتی است.

این وضعیت، نه تنها یک تهدید ساختاری بلکه یک هشدار اجتماعی است؛ چرا که تداوم فساد، به شکل‌گیری چرخه‌ای معیوب از بی‌اعتمادی، انفعال مدنی، و مشروعیت‌زدایی از نظام حکمرانی منجر می‌شود. دغدغه‌های ذهنی جامعه، از جمله احساس بی‌عدالتی، تبعیض در دسترسی به منابع، و بی‌پاسخ ماندن مطالبات مردمی، همگی ریشه در فقدان سلامت اداری و ضعف در پاسخ‌گویی نهادهای مسئول دارند.

در چنین شرایطی، ضرورت دارد که الگوهای مقابله با فساد، از سطح شعارهای سیاسی و اقدامات مقطعی فراتر رفته و به‌صورت نظام‌مند، بومی، و مبتنی بر مبانی معرفتی جامعه طراحی شوند. آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه مفاهیم قرآنی و سنت نبوی، ظرفیت‌های غنی و مغفول‌مانده‌ای در زمینه عدالت‌محوری، شفافیت، نظارت مردمی، و مسئولیت‌پذیری دارند که می‌توانند چراغ سبزی برای طراحی مدل‌های کارآمد و پایدار در مقابله با فساد باشند.

اهمیت این پژوهش در آن است که با بازخوانی منابع اصیل اسلامی و تحلیل مفهومی مؤلفه‌های رضایت‌مندی اجتماعی، الگویی چهارمحوری ارائه می‌دهد که نه تنها به ارتقای سلامت اداری کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز

افزایش اعتماد عمومی، مشارکت مدنی، و مشروعیت دینی - مردمی نظام حکمرانی خواهد بود. این مدل، می‌تواند به‌عنوان بستری برای اصلاحات ساختاری، بازآفرینی اعتماد اجتماعی، و تحقق حکمرانی مطلوب در جوامع اسلامی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش در حوزه فساد اداری و رضایت‌مندی اجتماعی نشان می‌دهد که علی‌رغم تعدد مطالعات، رویکردهای مبتنی بر آموزه‌های اسلامی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند و اغلب پژوهش‌ها به جنبه‌های مدیریتی، حقوقی یا اقتصادی محدود شده‌اند. در این میان، مطالعه فیروزجائیان (۱۴۰۰) با عنوان «مرور نظام‌مند مطالعات علمی در حوزه فساد اداری در ایران» به بررسی ۲۹ مقاله منتخب پرداخته و نشان داده است که تنها ۷٪ از پژوهش‌ها به علل اجتماعی فساد توجه داشته‌اند. این مطالعه تأکید می‌کند که اغلب تحقیقات فاقد رویکرد دینی و بومی در طراحی مدل‌های مقابله با فساد هستند و بیشتر بر جنبه‌های ساختاری تمرکز دارند.

در پژوهش بهشتی (۱۴۰۱) با عنوان «مرور مقالات مرتبط با فساد اداری در ایران بین سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۸»، ۷۹ مقاله علمی - پژوهشی تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه ساختارگرایانه در تبیین علل فساد غالب بوده و کمتر به مؤلفه‌های رضایت‌مندی اجتماعی و مبانی اسلامی پرداخته شده است. این مطالعه نیز خلأ تلفیق نظریه‌های دینی با سازوکارهای اجرایی را برجسته می‌سازد.

اثر خدمتی (۱۳۹۳) با عنوان «مبارزه با فساد اداری با رویکرد اسلامی» به بررسی سیره پیامبر اسلام و ائمه در مقابله با فساد پرداخته و راهکارهایی چون تقوا، نظارت اجتماعی، و اصلاح نگرش مدیریتی را پیشنهاد داده است. با این حال، این اثر فاقد مدل مفهومی یا عملیاتی برای پیاده‌سازی در ساختارهای اداری معاصر است.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)؛ با مردم، حتی با نزدیکان خود، با انصاف رفتار کن. این اصل، رضایت‌مندی عمومی را از طریق عدالت‌ورزی تقویت می‌کند.

در تفسیر تسنیم، جوادی آملی بیان می‌کند که «رضایت مردم، در گرو تحقق عدالت و رفع تبعیض است؛ و این رضایت، شرط بقای مشروعیت دینی حکومت است» (جوادی آملی، ۱۳۹۶، ج ۲۱، ص ۲۴۵).

ب) کرامت‌مداری در رفتار با مردم

پیامبر اکرم(ص) در برخورد با مردم، همواره اصل کرامت انسانی را رعایت می‌کرد. در روایت آمده است :

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يُجَالِسُ الْفُقَرَاءَ، وَيُؤَاكِلُهُمْ»

(نهج السعاده، ج ۱، ص ۲۳۵)؛ پیامبر با فقرا هم‌نشینی می‌کرد و با آنان غذا می‌خورد. این رفتار، موجب احساس تعلق و رضایت در میان طبقات محروم جامعه می‌شد.

امام صادق(ع) نیز می‌فرماید :

«مَنْ رَضِيَ عَنْهُ النَّاسُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ»

(الحرر العاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۴۵)؛ کسی که مردم از او راضی باشند، خداوند نیز از او راضی است. این روایت، رضایت عمومی را نشانه رضایت الهی معرفی می‌کند.

۴. نتیجه‌گیری

سیره پیامبر اسلام(ص) و اهل‌بیت(ع)، مجموعه‌ای از سازوکارهای دقیق و اجرایی برای مقابله با فساد و جلب رضایت عمومی ارائه می‌دهد. این سازوکارها شامل نظارت مستمر، شفافیت مالی، پاسخ‌گویی، مشارکت مردمی، عدالت‌محوری، و کرامت‌مداری هستند.

بهره‌گیری از این الگوها در طراحی مدل اسلامی مقابله با فساد، می‌تواند ساختارهای اداری را اصلاح کرده و رضایت‌مندی اجتماعی را در نظام اسلامی تقویت نماید.

نتیجه‌گیری نهایی

پژوهش حاضر با هدف طراحی مدلی اسلامی و بومی برای مقابله با فساد و ارتقای رضایت‌مندی اجتماعی، به بازخوانی مفاهیم، روابط، و سازوکارهای مدیریتی در منابع قرآنی و سنت نبوی پرداخت. یافته‌های تحقیق نشان

داد که منظومه معرفتی اسلام، ظرفیت‌های نظری و اجرایی گسترده‌ای برای اصلاح ساختارهای اداری و تقویت اعتماد عمومی در اختیار دارد؛ ظرفیت‌هایی که در سه سطح مفهومی، ارتباطی، و الگویی قابل تحلیل و بهره‌برداری هستند.

در سطح نخست، تبیین مفهومی فساد اداری و رضایت‌مندی اجتماعی بر اساس آیات قرآن و روایات اهل‌بیت(ع)، نشان داد که فساد در اسلام نه‌تنها رفتاری ضد اخلاقی، بلکه تهدیدی ساختاری برای عدالت، امنیت، و مشروعیت سیاسی است. در مقابل، رضایت‌مندی اجتماعی به‌عنوان یکی از اهداف کلان نظام اسلامی، در گرو تحقق عدالت، شفافیت، و کرامت انسانی تعریف شده است.

در سطح دوم، تحلیل رابطه میان کاهش فساد و افزایش رضایت‌مندی اجتماعی، بیانگر آن بود که این دو مؤلفه در نظام اسلامی رابطه‌ای معکوس و هم‌افزا دارند. فساد موجب سلب اعتماد عمومی، تضعیف مشارکت مردمی، و فروپاشی مشروعیت دینی حکومت می‌شود؛ در حالی که سلامت اداری، موجب تقویت رضایت‌مندی، انسجام اجتماعی، و پایداری سیاسی است. این رابطه در آیات متعدد و روایات معتبر شیعه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم مورد تأکید قرار گرفته است.

در سطح سوم، بررسی سازوکارهای مقابله با فساد و جلب رضایت عمومی در سیره پیامبر اسلام(ص) و اهل‌بیت(ع)، نشان داد که مدیریت اسلامی بر اصولی چون نظارت مستمر، پاسخ‌گویی، شفافیت مالی، مشارکت مردمی، عدالت‌محوری، و کرامت‌مداری استوار است. این سازوکارها نه‌تنها در منابع روایی معتبر شیعه مستند شده‌اند، بلکه قابلیت تطبیق با ساختارهای اداری معاصر را نیز دارا هستند.

در مجموع، مقاله حاضر اثبات کرد که طراحی مدل اسلامی مقابله با فساد، نه‌تنها ممکن، بلکه ضروری است؛ مدلی که با تکیه بر آموزه‌های قرآنی و سنت نبوی، می‌تواند ساختارهای اداری را اصلاح کرده، رضایت‌مندی اجتماعی را ارتقا دهد، و مشروعیت دینی حکومت را تثبیت نماید. این مدل، زمینه‌ساز تحول در سیاست‌گذاری‌های اجرایی، تربیت مدیران اسلامی، و بازسازی اعتماد عمومی در جوامع مسلمان خواهد

فهرست منابع

* قرآن کریم

1. ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی. (بی تا). تحف العقول عن آل الرسول. قم: نشر اسلامی.
2. انصاری، مرتضی. (بی تا). المکاسب. قم: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.
3. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۶). تفسیر تسنیم (جلدهای ۱۳ و ۲۱). قم: نشر اسراء.
4. خدمتی، محمدرضا. (۱۳۸۲). مدیریت علوی در نهج البلاغه. تهران: مؤسسه بوستان کتاب.
5. خمینی، روح الله. (۱۴۰۸ق). تحریر الوسيله (جلد ۲). قم: دارالعلم.
6. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن. دمشق: دارالقلم.
7. صدوق، محمد بن علی. (۱۴۰۴ق). الخصال (جلد ۲). قم: نشر اسلامی.
8. صدر، محمدباقر. (۱۴۱۰ق). اقتصادنا. بیروت: دارالتعارف.
9. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). تفسیر المیزان (جلدهای ۲، ۴، ۱۲). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
10. قرائتی، محسن. (۱۳۹۰). تفسیر نور (جلدهای ۵ و ۷). قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
11. قدیری، محمدرضا. (۱۴۰۲). رضایت‌مندی از زندگی بر اساس منابع اسلامی. فصلنامه مطالعات اسلامی و روان‌شناسی، ۲(۳)، ۷-۲۵.
12. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). تفسیر نمونه (جلدهای ۱ و ۲). تهران: دارالکتب الإسلامیة.
13. محقق حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن. (بی تا). شرائع الإسلام. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
14. هاشمی خراسانی، محمدباقر. (بی تا). سفینة البحار (جلد ۲). قم: دارالمرتضی.

15. یزدی، محمد کاظم. (بی تا). العروة الوثقی. قم: مؤسسه نشر اسلامی.

16. یوسفی، محمدرضا. (۱۴۰۰). تحلیل فقهی فساد اداری در نظام اسلامی. پژوهشنامه فقه و حقوق اسلامی،

۵(۲)، ۴۵-۶۸.

17. الحرّ العاملی، محمد بن حسن. (بی تا). وسائل الشیعه (جلد ۱۱). قم: مؤسسه آل بیت لإحياء التراث